

GLOBALIZACIJA, ULOGA I IZAZOVI ZA ISLAMSKÉ FINANSIJSKE INSTITUCIJE

GLOBALISATION, ROLE AND CHALLENGES FOR ISLAMIC FINANCIAL INSTITUTIONS

DR. SC. GORAN ĆURIĆ, VANREDNI PROFESOR

Ekonomski fakultet Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru

Sažetak: Ovaj rad polazi od definiranja samog pojma globalizacije i utjecaja njenih procesa na funkcioniranje islamskih finansijskih institucija, kako u muslimanskim, tako i u zapadnim zemljama. Fokus se stavlja na ulogu islamskih finansijskih institucija kao najvažnijih posrednika u okviru islamskih finansija i njihovoj težnji da povećaju svoj utjecaj u okvirima globalnog finansijskog poslovanja. Naglašava se i činjenica da globalizacija uglavnom ide u prilog velikim igračima kako na geopolitičkom, tako i na ekonomskom i finansijskom polju, te da za nedovoljno jake IFI-je takvi procesi nose niz izazova u savladavanju novih, savremenih trendova i inovacija. Osim izazova koje navedeni procesi nose, te jake konkurencije povlaštenijih, snažnijih i iskusnijih konvencionalnih finansijskih institucija, ukazuje se i na posebne prilike koje bi IFI-ji mogli iskoristiti, te uz određena prilagođavanja postati prepoznatljiviji igrači na globalnom tržištu.

Ključne riječi: Globalizacija, savremeni finansijski sistema, islamske finansijske institucije, izazovi, prilike, inovacije

Abstract: This paper starts by defining the concept of globalization and the impact of its processes on the functioning of Islamic financial institutions, both in Muslim and Western countries. The focus is on the role of Islamic financial institutions as the most important intermediaries within Islamic finance and their desire to increase their influence within the global financial operations. It also emphasizes the fact that globalization is mainly in favor of large players in both the geopolitical and economic and financial fields, and that for insufficiently strong IFIs, such processes pose a number of challenges in mastering new, modern trends and innovations. In addition to the challenges that these processes pose, and the strong competition from more privileged, stronger and more experienced conventional financial institutions, it also points to special opportunities that IFIs

could take advantage of and, with certain adjustments, become more recognizable players in the global market.

Key words: *Globalization, modern financial systems, islamic financial institutions, challenges, opportunities, innovations*

UVOD

Globalizacija kao pojam već više decenija podrazumijeva svojevrsnu jedinstvenost svijeta, a sa aspekta finansija aludira na otvorenost i liberalizaciju nacionalnih finansijskih tržišta i njihovu integraciju u globalne tržišne okvire. Decentralizacija, te prijenos suvereniteta zemalja na nadnacionalna tijela stvorili su nove okolnosti kojima se svi učesnici moraju prilagoditi ukoliko žele uspješno poslovati na globalnom nivou. Islamske finansijske institucije koje svoje poslovanje moraju prilagoditi etičkim principima i društvenom blagostanju često se prepoznaju kao alternativni posrednici koji bi trebali otkloniti manjkavosti globalizacijskih procesa koji nerijetko dovode do nepravedne podjele koristi i rizika između partnera. Međutim, IFI-iji se nerijetko suočavaju sa brojnim izazovima u svom poslovanju koje je uglavnom povezano sa realnim sektorom, podjeli poslovnog rezultata i podsticanju ekonomskog razvoja, a ne pukom finansiranju uz naplatu kamate i zaštitu profitabilnosti samo jedne strane, tj. kreditora. U radu će se nastojati ukazati na različite aspekte koji bi omogućili IFI-jima snažnije uključivanje u globalne procese i tokove, ali i na mogućnost za perspektivan razvoj IFI-ja kako na nacionalnom, tako i na regionalnom i globalnom nivou. Kao relativno stabilnije i otpornije institucije u odnosu na svoje konvencionalne konkurente u kontekstu finansijskih kriza i drugih oblika tržišnih i sistemskih nestabilnosti, islamske finansijske institucije trebaju koristiti prilike koje globalni procesi donose, te se pozicionirati kao prepoznatljive finansijske institucije koje teže stabilnom i održivom razvoju, a ne doprinose različitim finansijskim i drugim krizama, kolapsima sistema isl. Također, u radu je naglašena i potreba usklađivanja načina i zakonitosti poslovanja IFI-ja u svim zemljama u kojima islamske finansije imaju svojevrsnu primjenu, te na važnost okrupnjavanja kako islamskih banaka, tako i drugih islamskih finansijskih institucija kako bi došlo do rasta njihovog udjela u ukupnom sektoru finansijskih posrednika na globalnom nivou i omogućio njihov perspektivni razvoj u budućnosti.

SAVREMENI FINANSIJSKI SISTEM I PROCESI GLOBALIZACIJE

Posljednjih nekoliko decenija, posebno od početka 90-tih godina 20. vijeka do danas, dešavale su se intenzivne i kontinuirane promjene u samoj strukturi i u dinamici razvoja finansijskih tržišta, institucija, instrumenata i mehanizama, kako u domaćim, tako i u globalnim okvirima. Potreba za novim, adekvatnijim oblicima finansiranja koji će pratiti savremene ekonomske procese i omogućiti

održivi razvoj, te individualnim ulagačima pružiti širok izbor investicijskih prilika, potaknula je nova teorijska istraživanja, ubrzala inovacije u finansijskim sistemima, omogućila pogodniji regulatorni okvir za finansijske posrednike i utjecala na provedbu novih neophodnih reformi na institucionalnom nivou. Uz navedeno, nezaustavljivi napredak informacijske i komunikacijske tehnologije doprinjeli su definitivno uspostavljanju nove finansijske strukture na globalnom tržištu.

Savremeni finansijski sistem omogućio je dostupnost novčanih fondova po relativno nižim stopama, investicijske prilike različite ročnosti, stepena rizika i profitabilnosti, te upravljanje velikim brojem rizika na finansijskim tržištima. Šira, transparentnija, razvijenija i efikasnija tržišta stvorila su uvjete za odgorarajuću disperziju rizika u okvirima sistema, koja s jedne strane neće ugroziti finansijsku stabilnost, niti usporiti ekonomske razvojne procese s druge strane. Navedena revolucija informacijske i komunikacijske tehnologije ubrzala je prijenos ovih karakteristika savremenih finansijskih procesa i na međunarodni nivo, te otklonila mnoge dotadašnje barijere, diskriminacije i neželjene posljedice ranijih odnosa stope povrata na ulaganja, imovinu isl. i kamatne stope, kao i nepravedne podjele rizika u različitim transakcijama i finansijskim odnosima.¹

Kada govorimo o pojmu globalizacije, konvencionalna definicija podrazumijeva proces otvaranja i liberalizacije nacionalnih finansijskih tržišta i njihov ulazak u okvire globalnog tržišta kapitala. U savremenom dobu, globalizacija se češće spominje u kontekstu međunarodne integracije dobara, tehnologija, rada i kapitala, kao globalizacija u nekom širem smislu.² Etimologija riječi globalizacija dolazi od riječi "global" što znači ukupnost, dok je globalizam pristup analizi procesa i kretanja u globalu. Globalizacija sa tog aspekta podrazumijeva socijalni proces koji teži sveobuhvatnosti i jedinstvenosti svijeta.³ Kad se govori o globalizmu, tu je još i proširena teorija koja globalizam tumači argumentima savremene mikroelektronske revolucije (RODIN, 1999.). Proces globalizacije definitivno unaprijeđuje odnose među ljudima i zemljama, podstiče svijest o prednostima globalnog shvatanja i povezivanja. Globalizacija svakako zahtjeva kontinuirano ulaganje u znanje, tehnologije, istraživanje i razvoj. Zaostanak u tim procesima znači vrlo teško sustizanje onih koji su se pravovremeno u iste uključili. Globalizacija kao ideja otvara granice i otklanja mnoge prepreke za mnoge zemlje, te osim tzv. smanjivanja svijeta, doprinosi i jačanju svijesti o svijetu kao cjelini.⁴ Jednostavno je zaključiti da je globalizacija

1 Prema Fukuyama, Francis, Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity, Free Press Paperbacks, 1996.

2 Vidjeti u: Dujšin U., Globalizacija, ekonomske integracije i Hrvatska, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 49, 2, 1999., str. 179-195

3 Vidjeti u: Turek F., Globalizacija i globalna sigurnost, Hrvatska udruga za međunarodne studije, Varaždin, 1999., str. 159

4 Vidjeti u: Milardović A., Globalizacija, Pan Liber, Osijek-Zagreb-Split, 1999.,

posljedica razvoja nauke, novih tehnologija, tržišne ekonomije, demokratskih procesa i reformi. Omogućila je slobodno kretanje kapitala, roba, informacija i ljudi kroz širenje i ukidanje granica. Više fokusirana kao ekonomska globalizacija ponudila je zemljama širom svijeta brojne mogućnosti tipa stvaranja trgovinskih unija, globalnih kompanija i globalne ekonomije. Svijet je postepeno postao svojevrsni jedinstveni sistem, a svjetsko tržište dostupno svima. Navedene prednosti doprinjele su mnogim zemljama progres od svjetske periferije do vrlo razvijenih centara, te su te zemlje služile kao dobar primjer drugim zemljama koje su kasnije krenule u osvajanje novih tržišta.

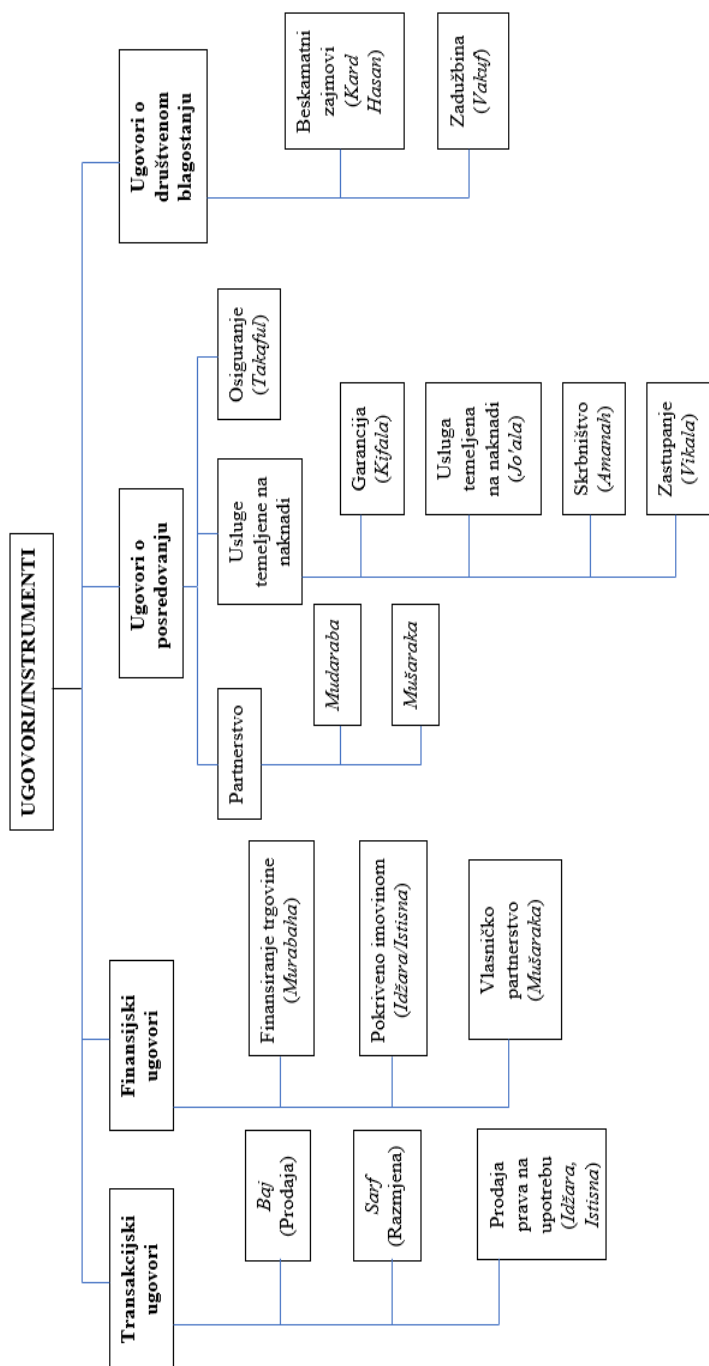
Slobodnijim kretanjem ljudi, roba i informacija povezuju se nekada udaljene regije i ostvaruje kako socijalna i politička, tako i ekonomska i finansijska interakcija. Procesi decentralizacije, te ustupanje moći i suverenosti država nadnacionalnim tijelima svakako su posljedice općeprihvaćene globalizacije koja nastavlja oblikovati nove uvjete kojima se moraju prilagoditi svi koji žele uspjeti, uključujući i islamske finansijske institucije. Ono što se prepoznaje kao svojevrsna pogodnost za IFI-je jeste i često ukazivanje da je globalizacija nerijetko nepoštena budući da se rizici i koristi samog procesa ne dijele pravedno između sudionika. Također, ekonomska liberalizacija zahtijeva diverzificirane oblike finansiranja pri čemu se podjela rizika, upravljanje rizicima, te mehanizam sekjuritizacije temeljen na imovini javljaju kao potrebna rješenja, a usklađeni su sa islamskim principima. Sveprisutnije finansiranje temeljeno na vlasništvu i imovini radi pravednije podjele rizika i koristi koji se ostvaruju kroz globalne tokove, otvara prostor za islamske finansije i posrednike koji poštuju šerijatske propise. Naravno da i muslimanske zemlje na međunarodnom planu moraju aktivnije doprinositi rješavanju problema protekcionizma koji je prisutan i u mnogim muslimanskim industrijskim zemljama, rješavanju problema mobilnosti radne snage, te prepreka u prijenosu novih tehnologija isl., kako bi se nove mogućnosti otvorile i za islamsku ekonomiju i finansije. Kontinuirano mijenjanje finansijskog okruženja standardizira ugovore koji se temelje na vlasništvu, podjeli rizika i podjeli dobiti i gubitka što pogoduje širenju islamskih finansija na međunarodnom nivou.

Islamske finansijske institucije u savremenim finansijskim sistemima

Finansijska intermedijacija (posredovanje) je definirano u islamskoj ekonomiji na osnovu određenih parametara koji organizacijama koje njima upravljaju definiraju svojevrsnu finansijsku aktivnost i različite ciljeve. Islamsko finansijsko posredovanje ima posebne karakteristike jer, pored svog ekonomskog poziva kojeg dijeli sa svojim konvencionalnim intermedijerima, podržava društvenu i etičku odgovornost koja je sastavni dio poslovanja islamskih banaka i drugih finansijskih posrednika u okviru islamskog finansijskog sistema. Islamskim finansijskim posrednicima je teže održavati potreban nivo likvidnosti nego konvencionalnim finansijskim posrednicima. Većina islamskog

finansijskog posredovanja odvija se kroz povezivanje sa realnim sektorom radi postizanja potrebne likvidnosti. Zbog navedenog, i islamsko bankarstvo i drugi oblici finansiranja izloženi su značajnijem riziku likvidnosti u odnosu na konvencionalne finansijske posrednike. Da bi razumjeli specifičnosti poslovanja islamskih finansijskih intermedijera, neophodno je poznavati karakteristike različitih ugovora između deficitnih i suficitnih transaktora koji su ujedno osnov i za kreiranje islamskih finansijskih instrumenata. Takvi se ugovori u islamskom ekonomskom sistemu razvrstavaju na transakcijske ugovore, finansijske ugovore, ugovore o posredovanju, te ugovore o društvenom blagostanju.⁵ S obzirom na propisanu veličinu ovog rada, navedeni ugovori neće biti detaljno objašnjeni.

⁵ Vidjeti detaljnije u: Iqbal Z., Mirakhor A., Uvod u Islamske financije, Teorija i praksa, MATE Zagreb, 2009., str. 72 – 114



Slika 1. Ugovori u islamskom ekonomskom sistemu

Izvor: Iqbal Z., Mirakhor A., Uvod u Islamske financije, Teorija i praksa, MATE Zagreb, 2009., str. 73

Kada govorimo o islamskim finansijskim institucijama treba ukazati da tu grupu finansijskih intermedijera čine islamske komercijalne banke kao najistaknutiji i najsnažniji posrednici fokusirani na finansiranje stanovništva, malih i srednjih preduzeća, te poslovne poduhvate i projekte niže i srednje vrijednosti, zatim islamski prozori kao specijalizirani odjeli konvencionalnih banaka koje imaju značajan broj klijenata koji preferiraju finansijske proizvode i usluge koji su usaglašene sa šerijatom, islamske investicijske banke sa fokusom na tržište kapitala i njemu pripadajuće instrumente, te ulaganja visoke vrijednosti, islamski uzajamni fondovi fokusirani na islamska finansijska tržišta, mudaraba kompanije koje su slične konvencionalnim fondovima zatvorenog tipa po svojoj organizacijskoj strukturi, islamske hipotekarne kompanije fokusirane na finansiranje izgradnje i stambenog zbrinjavanja stanovništva, islamska osiguravajuća društva – Takaful koja pružaju širok spektar različitih osiguravajućih polica, pri čemu se segment tzv. općeg Takaful-a odnosi na neživotna osiguranja, a tzv. porodični Takaful na oblike životnog osiguranja, te islamsko razvojno bankarstvo koje podrazumijeva pandržavnu institucionalnu podršku nerazvijenim zemljama i onim u razvoju pri čemu se kao najvažnija finansijska institucija javlja Islamska banka za razvoj (Islamic Development Bank – IDB).

Izazovi za islamske finansijske institucije na globalnom finansijskom tržištu

Izazovi za islamske finansije u kontekstu uključivanja u globalne tokove i procese ogleda se u različitim aspektima. Ti aspekti svakako polaze od teorijskih osnova, operativnih aktivnosti, te same praktične primjene finansiranja koje je islamski prihvatljivo, a za kojim postoji potražnja u širim, međunarodnim okvirima. Teorijska istraživanja trebaju nastaviti razvijati i usklađivati sama načela na kojima se temelji islamski finansijski sistem kako bi se isti bolje razumjeo i prepoznale brojne prednosti finansiranja na osnovu podjele dobiti i gubitka nasuprot klasičnom finansiranju uz plaćanje kamate. Operativno područje treba nastaviti fokus na finansijske inovacije, posredovanje između suficitnih i deficitnih transaktora tj. principal – agent odnosa, te pronalaženje efikasnijih i islamski prihvatljivih metoda upravljanja rizicima. Implementacija islamskih finansija generalno treba biti dodatno usklađena između zemalja sa aktivnim islamskim finansijskim sistemom, ali i onih gdje su islamske finansije pronašle svoje tržište bilo da je riječ o muslimanskim ili nemuslimanskim zemljama. Tek tada treba učiniti dodatne aktivnosti da bi se islamski pristup finansijskom poslovanju mogao značajnije pozicionirati u međunarodnim, globalnim okvirima.

Potrebno je naglasiti da je posljednjih nekoliko decenija učinjen značajan napredak u prepoznavanju prednosti islamske ekonomije i islamskih finansija i njihovom pozicioniranju na globalnom tržištu, no ipak njihov razvoj nije ni približno podržan kao razvoj njihovih tradicionalnih konkurenata. Ono što stvara

dodatnu zabrinutost jeste podatak o ekonomskoj razvijenosti i bogatstvu mnogih zemalja sa većinskim muslimanskim stanovništvom, pri čemu se relativno malo sredstava usmjerava u naučne i obrazovne procese na području islamske ekonomije i finansija. Pored toga, brojni stručnjaci kako iz muslimanskih, tako i zapadnih zemalja pokazali su veliki entuzijazam i predanost u svojim istraživanjima vezanim za unaprijeđenje razvoja ekonomskog i finansijskog sistema koji je prilagođen šerijatskim propisima, o čemu svjedoče brojni naučni radovi, istraživanja i rasprave o islamskoj ekonomskoj disciplini.

U pogledu ekonomskog prosperiteta, može se zaključiti da visoko razvijene zemlje imaju relativno jake institucije, te relativno visok stepen povjerenja u okvirima svojih sistema. Nažalost i danas mnoge muslimanske zemlje zaostaju u ovom pogledu za zapadnim zemljama, ali neke su se prilagodile međunarodnim praksama, politikama i standardima, te izgradile i efikasne pravne institucije, čime je omogućena adekvatnija primjena islamski prihvatljivog finansiranja i pravednija podjela rizika i koristi u samom poslovnom odnosu. Značajan stepen povjerenja kao dio društvenog kapitala vežan je u postizanju ekonomskog blagostanja zemalja, posebno onih industrijskih koje posjeduju i snažne institucije.⁶ Kako je globalizacija početkom 90-tih godina 20. vijeka dobila na značaju u okvirima tradicionalnih ekonomskih i finansijskih tokova, već krajem 90-tih godina 20. vijeka značajan dio empirijskih istraživanja bio je posvećen analizi postojanja i doprinosa snažnih institucija kojima su se objašnjavale razlike u ekonomskim ostvarenjima među zemljama. Ovaj period stavio je fokus i na istraživanja koja su stavljala u fokus utjecaj visokog stepena povjerenja na brži razvoj samog finansijskog sistema. Potvrdilo se da su zemlje sa viokom razinom povjerenja imale i razvijenije i diverzificiranije finansijske sisteme, pri čemu su i ulagači sve više stavljali u fokus rizičniju imovinu tipa dionica, koje su kao vlasnički vrijednosni papir prihvatljive sa aspekta islama. Kao posljedica toga, u tim zemljama je došlo do osnivanja korporacija, često i onih u stranom vlasništvu, što je i odlika same globalizacije kao savremenog procesa u ekonomskim i finansijskim okvirima. Navedeno je potaknulo promjene i u obrazovnom sistemu pri čemu se fokus stavljao na poštivanje islamskih normi, pravila i vrijednosti što je doprinjelo jačanju društvenog kapitala i rastu stepena povjerenja u mnogim muslimanskim zemljama. Upravo je jedna od posljedica rasta povjerenja i uspostavljanja snažnih i efikasnih institucija u muslimanskim zemljama bila prihvatanje islamskih finansijskih tehnika i mehanizama podjele rizika i prinosa. Nesporo je da i sam proces globalne konvergencije podrazumijeva djelovanje u smjeru pravednije podjele rizika kako na zapadu tako i u islamskom svijetu, a ukoliko se rizici globalizacije budu pravednije dijelili, to će utjecati i na pravedniju podjelu ostvarenih prinosa, kako u finansijskim transakcijama, tako i u investicijskim projektima i poslovnim aktivnostima.

6 Vidjeti u: Kahn, Mohsin, *Islamic Interest-Free Banking: A Theoretical Analysis*, IRIS Books, Houston, Texas, SAD, 1987.

Ekonomski i historijski promatrano javlja se važno pitanje zašto su nakon dominacije u domenu finansiranja tijekom više vijekova metode i tehnike podjele rizika izgubile na značaju u odnosu na finansiranje zasnovano na kamati i dugu. Važan razlog mogao bi biti da je za finansiranje na bazi podjele rizika presudan visok stepen povjerenja, a do čijeg je smanjenja došlo u Evropi, te je primat preuzelo dužničko finansiranje, koje je i danas sveprisutno. U periodu srednjeg vijeka sa značajnim razvojem trgovine finansiranje se zasnivalo na podjeli rizika zbog relativno snažnog uzajamnog povjerenja među partnerima. Ovakav oblik finansiranja bio je u redovnoj upotrebi sve do sredine 17-tog vijeka kada nagli primat na evropskom tržištu preuzima dužničko finansiranje temeljeno na kamati. Dužnički metod finansiranja svoje uporište tada pronalazi prvenstveno u ukidanju zabrane lihvarstva, razvoju bankarstva koje postaje sklonije finansiranju subjekata na bazi fiksnih kamatnih stopa, a iza kojeg su stajale tadašnje države i njihovi zakoni kako ne bi došlo do dodatnih troškova nadzora i kontrole provedbe ugovora, enormnom dotoku plemenitih metala sa američkih kontinenata pri čemu bogati slojevi društva nisu više imali potrebu finansirati trgovinu i druge oblike poslovanja na bazi podjele rizika, već su svoje viškove radije posuđivali poduzetnicima i trgovcima na bazi ugovora uz fiksnu kamatu, te sve češćih potreba za finansiranje ratova, pri čemu su tadašnje države jednostavnije dolazile do potrebnih sredstava putem ugovora na bazi kamate i duga, nerijetko uz mogućnost države da otplati cijelokupni dug.⁷

Krajem 70-tih godina dvadesetog vijeka dolazi do sve značajnije uloge finansijskih posrednika, prvenstveno bankarskih institucija kako bi se otklonili nedostaci finansijskih tržišta u vidu relativno visokih informacijskih i transakcijskih troškova, otežanog dogovora između suficitnih s jedne i deficitnih transaktora s druge strane, troškova nadzora, te zbog efikasnijeg upravljanja rizicima i podjele istih uz prisustvo bankarskog posredovanja. Ovakva pozicija banaka doprinjela je relativno brzom prepoznavanju nedostataka takvog finansijskog sistema koji je postao ranjiv i nestabilan prvenstveno zbog ugovora koji su se temeljili na fiksnim i unaprijed utvrđenim kamatnim stopama, a samim tim došlo je do značajnog rasta troškova nadzora, te sve češćih intervencija centralnih banaka kao pružatelja zadnjeg utočišta za veliki broj banaka koje su došle u likvidnosne probleme.

Efekti nepovoljnog odabira i moralnog hazarda u bankarskom sistemu zasnovanom na ugovorima sa fiksnom kamatom i sa asimetričnim informacijama između transaktora nerijetko su se ogledali i u isključivanju mnogih sa kreditnog tržišta, čak i kad je njihova očekivana stopa povrata znatno viša od onih kojima je kredit odobren. S druge strane, ugovori zasnovani na podjeli rizika i prinosa nisu podložni efektima nepovoljnog odabira i moralnog hazarda. U slučaju

⁷ Vidjeti više u: Minsky, Hyman, Inflation, Recession and Economic Policy, Wheatsheaf Books, London, UK. 1982.

dionica, očekivani povrat investitora u vlasničke vrijednosne papire konvergira očekivanom povratu na sam projekat ili poslovni poduhvat.

Ranjivost finansijskog sistema koji se bazira na fiksnim i unaprijed definiranim kamatnim stopama proizlazi iz činjenice da je ona obećanje budućeg plaćanja, a obećanja se često krše, te se kreditna sposobnost za klijente mora precizno utvrditi. Naime, rast kamatnih stopa ne garantira i porast očekivanih prinosa po kreditima, s obzirom da se po višim kamatnim stopama odobravaju krediti manje kvalitetnim podnositeljima zahtjeva odnosno klijentima nižeg boniteta, što povećava kreditni rizik u okvirima bankarskog sistema i može dovesti do smanjenja ukupnog neto povrata za banke.⁸

Perspektive poslovne ekspanzije IFI-ja na globalnom tržištu

Potrebno je naglasiti da je posljednjih nekoliko decenija učinjen značajan napredak u prepoznavanju prednosti islamske ekonomije i islamskih finansija i njihovom pozicioniranju na globalnom tržištu. Važno je ukazati i na posljednju globalnu finansijsku i ekonomsku krizu koja nije viđena još od Velike depresije iz 1929. godine. Kriza je tada mogla uništiti ne samo velike investicijske banke i kompanije, već i cijele nacionalne ekonomije. Posljedice nisu samo bile ekonomske već su prerastale u socijalne, pa i političke. Vlade i centralne banke razvijenih zemalja tada su omogućile posrnulim bankama hiljade milijardi američkih dolara kako u vidu garancija na bankarske depozite, otkupa dijela kontaminirane aktive banaka, tako i "svježeg" kapitala. Međutim, banke su ostajale značajno suzdržane u daljem usmjeravanju sredstava ka privredi, odnosno realnom sektoru koji je tonuo u duboku recesiju. Banke i ostale finansijske institucije bile su u strahu da realni sektor neće moći vratiti novo-odobrene kredite što je privredu guralo u još veću krizu. Već od samog početka krize bilo je evidentno da su uzroci iste bili i u samoj moralnoj ili etičkoj sferi čovjekovog ponašanja. Čovjek, u savremenim uvjetima, nastoji u što kraćem roku zaraditi što je moguće više novca i time maksimalizirati svoje zadovoljstvo. Robujući novcu i materijalnim dobrima, zadivljen brzinom tuđeg materijalnog uspjeha, čovjek često prelazi granicu zakona u potrazi za brзом i lаhkоm zarаdоm što se desilo i u kontekstu globalne finansijske krize iz 2007. – 2008. godine.

Pokretač tadašnjeg globalnog finansijskog kolapsa bila je kriza na američkom tržištu nekretnina u koja se potom proširila kako na finansijski tako i na realni sektor. Poznati „housing bubble“ i kriza drugoklasnih ili „subprime“ kredita u SAD-u imala je korijene u pretjeranom kreditiranju, potcjenjivanju rizika i nedovoljnoj regulaciji. Pored toga, bilo je sličnih pojava i u drugim zemljama i kriza je postala svjetska ili globalna.⁹

⁸ Vidjeti u: Stiglitz J., Money, Credit, and Business Fluctuations, Economic Record, The Economic Society of Australia, 1988.

⁹ Vidjeti u: Kraft E., Opasna ovisnost, Banka, no.12 (2008.), str. 70-71

S druge strane, islam dozvoljava različite oblike poslovnih aktivnosti, ali postavlja i određena ograničenja. Ona se odnose i na poslovne transakcije na finansijskom tržištu i mogu se analizirati sa nekoliko aspekata. Neki od principa islamske ekonomije i finansija koji se mogu staviti u kontekst globalne finansijske krize, tj. da bi poštivanje istih spriječilo njen nastanak, svakako su: zabrana pohlepe za imetkom i škrtosti (pohlepa se smatrala temeljnim uzrokom navedene krize), zabrana poslova i transakcija koje sadrže visok stepen neizvjesnosti (globalna finansijska kriza dobrim dijelom je bila uzrokovana agresivnom i masovnom prodajom fiktivnih, odnosno dionica bez pokrića, tzv. “naked short-sale”), zabrana prevare i prisvajanja tuđe imovine (brojni trgovci, iako su uzeli novac od investitora, uopće nisu ni namjeravali kupiti tražene dionice, a primljeni novac su zadržali za sebe), zabrana kockanja (klijenti banaka su se praktično kockali na to da će vrijednost nekretnina i dalje rasti, te da će njihovom kasnijom prodajom ostvariti veliku zaradu), zabrana pojedinih načina trgovine (primjena mehanizma sekjuritizacije u pretkriznom periodu banke su vršile transformaciju dugoročnih standardiziranih već ranije plasiranih bankarskih kredita u utržive vrijednosne papire, uglavnom obveznice – prodaja duga za dug), zabrana pojedinih roba, usluga i djelatnosti (američki brokeri i bankari upravo u drogama, prije svega kokainu, traže stimulans za savladavanje ogromnog stresa kojim su, u svom poslu, izloženi), zabrana finansiranja ili rada sa, u islamu, zabranjenim proizvodima ili aktivnostima (npr. finansijski derivati kao vrsta trgovačkih ugovora bili su u upotrebi u više različitih transakcija u pretkriznom periodu, a isti su sa aspekta islama neprihvatljivi jer sadrže niz nedozvoljenih elemenata tj. ne pripadaju nijednoj vrsti islamski prihvatljivih ugovora, premija kod opcija predstavlja kupovinu i plaćanje prava, a ne realnih vrijednosti, proizvoda ili usluga, ugovori nisu vezani za realne vrijednosti i oni se kod fjučersa nekoliko puta “odvoje” od robe, kupci kupuju, a prodavci prodaju ono što ne posjeduju, odnosno ono čega nisu vlasnici, što je zabranjeno jer sadrži visok stepen neizvjesnosti i takvo poslovanje može dovesti do kasnijih nesporazuma i sporova, finansijski instrumenti sadrže visok stepen “kockanja” ili špekulativnog kladenja na promjenu cijena u budućnosti, cijene roba na tim tržištima nisu uvijek određene na osnovu odnosa ponude i potražnje nego na bazi “glasina”, monopola, eksploatacije i druge, u islamu, zabranjene prakse, te ova tržišta sadrže elemente kamate jer kamatna stopa predstavlja jednu od osnovnih determinanti određivanja cijena opcija), te zabrana kamate (dugoročnim zaduživanjem, uz uobičajenu kamatnu stopu, dužnik banci plaća kamatu u vrijednosti uzetog kredita, što bi značilo da otplaćuje kredit sa kamatama u vrijednosti dvije nekretnine tj. jednu za sebe, a drugu za banku, što je bio slučaj u okviru bankarskih analiza za plasiranje viškova i dodatnim zaradama na američkom tržištu nekretnina).¹⁰

10 Vidjeti detaljnije u: Hadžić F., Efendić V., Analiza uzroka globalne finansijske krize sa aspekta islamske ekonomije i finansija, Globalna ekonomska kriza i bankarski sektor, Ljetni Univerzitet u Tuzli, Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli, 2009., str. 6 - 10

Lahko je zaključiti da se većina aktivnosti koje su dovele do globalne finansijske i ekonomske krize nalazi u grupi “zabranjenih” sa aspekta islamske ekonomije i finansija. Treba naglasiti da su se učesnici na finansijskim tržištima pridržavali principa, pravila i ograničenja islamske ekonomije i finansija, ne bi ni došlo do pojave globalne finansijske krize. Globalni ekonomski razvoj bi vjerovatno bio sporiji, ali stabilniji i bez prevelikih udara i poremećaja. Post-krizni period obilježio je značajan rast interesa ekonomskih teoretičara na Zapadu za istraživanjem islamske ili etičke ekonomije i finansija. Islamski finansijski sistem pokazao se kao alternativa koja ne generira krizu, što je sam po sebi dovoljan razlog da mu se pokloni dužna istraživačka, stručna i naučna pažnja, te veći udjel na međunarodnom finansijskom prostoru.

Razvoj savremenih metoda i tehnika podjele rizika i instrumenata pokrivenih imovinom predstavlja veliki pomak i potaknuo je primjetan rast vlasničkih udjela i dionica u strukturi portfolija brojnih individualnih investitora u razvijenim zemljama. Atraktivnost finansijskih instrumenata i mehanizama podjele rizika na globalnom nivou unaprijeđuje finansijski sistem temeljen na podjeli rizika, što doprinosi i samom razvoju islamskih finansija i njihovom širenju na međunarodnom planu.

Implementacija islamskog finansijskog sistema u većini muslimanskih zemalja predstavljala je izazovan proces (različite škole u pogledu šerijatskih odredbi i tumačenja temeljnih propisa, prisustvo tradicionalnih oblika finansiranja, institucija, instrumenata, mehanizama, te poteškoće u kreiranju inovativnih finansijskih instrumenata koji ne bi odstupali od principa islama). Brojne finansijske neravnoteže remete i u savremenom vremenu opće prihvatanje islamskih finansija iako je jasno da upravo islamski pristup doprinosi stabilizaciji finansijskog sistema. Finansijske neravnoteže koje su prisutne u okviru monetarnog, fiskalnog i vanjskog sektora zemalja sa većinskim muslimanskim stanovništvom spriječavaju efikasnu implementaciju i djelovanje islamskih finansija. Efikasno djelovanje islamskih finansijskih institucija u okviru sistema zemalja i širenje njihovog utjecaja na globalnom nivou ozbiljno su ograničavale i same privredne nestabilnosti koje se prvenstveno odnose na snažne kontrole i intervencije državnog aparata koje IFI-jima ograničavaju brži razvoj i konkurentski kapacitet prema tradicionalnim finansijskim institucijama, relativno slab i neefikasan porezni sistem, manjak razvijenih tržišta kapitala i različitih finansijskih instrumenata, relativno slabiji nadzorni i neučinkoviti regulatorni okvir na nivou samog sistema, te nedosljednosti pravnih i institucionalnih okvira kojima se na temelju šerijatskih propisa definiraju vlasnička prava i prava ugovornih strana.

Otklanjanje navedenih prepreka uz podršku islamskog bankarstva prvenstveno koje je poduzimano tijekom 21. vijeka nije dalo očekivane rezultate. Tradicionalno velika uključenost države u privredi otežava joj smanjenje vlastitih troškova, dok je dodatno povećanje poreza politički teško pa kontroliranje

domaćih finansijskih tržišta postaje relativno jednostavan oblik prikupljanja prihoda za državu. Mnoge muslimanske zemlje raspolažu značajnim resursima i bogatstvom, ali ipak ograničavaju privatne finansijske aktivnosti kojima se mogu postići viši povrati za dioničare i depozitare. Prije svega sve muslimanske zemlje sa potencijalom razvoja islamskih finansijsija trebaju prestati sa bankarskim finansiranjem fiskalnih deficita. Kako bi došlo do intenzivnijeg razvoja i širenja islamskog bankarstva na globalno tržište, islamske banke moraju ostvariti svoj maksimalni potencijal u domaćim okvirima.

Imovinski portfoliji islamskih banaka moraju u savremenom dobu imati snažne elemente koji se temelje na podjeli dobiti, a nedostatak istih proizlazi iz manjka pravnih i institucionalnih okvira i mehanizama koji mogu garantirati provođenje potpisanih ugovora. Također, po prirodi islamski bankarski sistem može ovisiti o prinosima na imovinske portfolije, a kako imovina nastaje kao odgovor na ulagačke mogućnosti u realnoj ekonomiji, realni sektor određuje stopu prinosa u finansijskom sektoru, a ne obrnuto. Uz navedeno, da bi u strukturi portfolija rastao udjel instrumenata temeljenih na podjeli dobiti, IFI-jima mora biti dostupan i mnogo širi spektar diverzificiranih finansijskih instrumenata sa različitim rokom dospijeca.

Ovo je dovelo do preovladavanja instrumenata baziranih na kratkoročnoj imovini i povezanih sa trgovinom u portfolijima islamskih banaka, dok su nedostatak dubokih i visoko efikasnih tržišta kapitala, te prisustvo znatno nerazvijenih novčanih tržišta otežavali postizanje potrebne likvidnosti i sigurnosti postojeće imovine. Manjak adekvatnih instrumenata sa dužim rokom dospijeca usporava procese stvaranja kapitala, dok oskudnost islamski prihvatljivih instrumenata kratkog roka dospijeca otežava postizanje neophodne likvidnosti, što je potrebno riješavati ukoliko IFI-ji žele ojačati svoju poziciju na globalnom tržištu u skoroj budućnosti. Također, identifikiranje i kvalitetno upravljanje rizicima se mora postići kako bi se pokrenuti napredak u poslovanju IFI-ja održao na duži period. Dosta dobar regulatorni okvir za IFI-je treba doprinositi razvoju finansijskih instrumenata temeljenih na podjeli rizika i mjerila, razvoju likvidnih sekundarnih tržišta i novčanih tržišta, razvoju instrumenata za efikasniju monetarnu i fiskalnu politiku, te standardizaciji računovodstvenih i revizorskih standarda, kao i odobravanja novih instrumenata, tehnika, metoda i mehanizama u sistemima muslimanskih zemalja.

Također, izazovi su još uvijek veliki u okviru finansijskog inženjeringa kako bi se načela islamskih finansijsija primijenila u budućim inovacijama, te stvaranju sistema koji doprinosi efikasnijem, stabilnijem i kvalitetnijem integriranju islamskih finansijsija u međunarodna tržišta kapitala.

Da bi se tehnike finansijskog inženjeringa mogle primijeniti u poslovanju islamskih banaka neophodno je adekvatno razumijevanje karakteristika same rizičnosti i profitabilnosti temeljnih elemenata islamskog finansijskog sistema i omogućiti inovirane proizvode sa diferenciranim osobinama rizičnosti i

profitabilnosti kojima bi bila zadovoljena potražnja investitora, finansijskih posrednika i poduzetnika u kontekstu same likvidnosti i sigurnosti. Glavni kandidat za finansijski inženjering svakako je mehanizam sekjuritizacije koji stvara mogućnosti trgovanja i pregovaranja, utrživosti i povrata na imovinu. Radi stvaranja efikasnih tržišta kapitala koje zahtijevaju procesi globalizacije, integracija i povezivanja, globalno tržište kapitala mora imati instrumente različite ročnosti i time omogućiti adekvatnu diverzifikaciju portfolija i upravljanje rizicima. Finansijski inženjering stoga u islamskim finansijama treba doprinjeti razvoju proizvoda koji ubrzavaju integraciju islamskih tržišta i privlače nove ulagače i poduzetnike proizvodu određene rizičnosti i profitabilnosti, neovisno je li proizvod islamski ili neislamski. Iako je učinjen napredak, potrebne su dodatne finansijske inovacije kako bi se zadovoljila tržišna potražnja u kontekstu ročne strukture instrumenata. Još uvijek su novčana tržišta usklađena sa šerijatom nerazvijena, a ni islamsko međubankarsko tržište, gdje banke mogu položiti sredstva preko noći ili se zadužiti da zadovolje priveremene likvidnosne potrebe, nije funkcionalno. Također, otežavajuća okolnost sa kojom su islamske finansije kontinuirano suočene na operativnom nivou jeste nedostatak mjerila temeljenih na dionicama ili referentnim stopama za određivanje cijena imovine i uspješnosti portfolija ili pak komparaciju različitih investicijskih prilika. U nedostatku navedenog, islamske banke i druge IFI-je koriste London Inter-Bank Offered Rate (LIBOR) ili Euro Inter-Bank Offered Rate (EURIBOR) na području kontinentalne Evrope kao aproksimaciju. Po pravilu, mjerila temeljena na kamati šerijatski stručnjaci mogu odobriti kao privremenu mjeru pri čemu se referentne stope koriste i kao osnov u matematskim izračunima u islamskom bankarstvu, na koje se kasnije zaračunavaju i specifične profitne marže za banke isl. Islamski finansijski sistem, radi svoje efikasnosti i islamske prihvatljivosti na širem globalnom području, treba težiti novim mjerilima koja bi odražavale prinose na instrumente temeljene na npr. podjeli dobiti i gubitka.

Značaj islamskih finansijskih institucija rastao je uporedo sa snažnim razvojem industrije muslimanskih zemalja, međutim, njihov dalji održivi rast postaje novi izazov s obzirom na brze i kontinuirane promjene globalnog finansijskog okruženja. Islamske banke, kao najsnažnije institucije, su dobro koristile rast za njihovim uključenjem, ali sa sve većim brojem islamskih banaka na tržištu, te uvođenje islamskih prozora i drugih oblika pružanja usluga usklađenih sa šerijatom od strane konvencionalnih banaka na globalnom nivou, konkurencija je postala preteška za brže globalno širenje islamskih finansijskih institucija. Islamske finansijske institucije su zadržale svoju konkurentsku prednost na tržištu zatvorenijih islamskih zemalja sa snažnim preprekama ulaska za konvencionalne institucije. Međutim, prihvatanjem islamskih finansijskih instrumenata, globalizacijom i tržišnom integracijom, iskusnije i profesionalno naprednije konvencionalne institucije uspjele su potisnuti mnoge islamske finansijske institucije i u pružanju šerijatski prihvatljivih finansijskih usluga.

Islamske banke i danas često služe kao posrednici između finansijskih resursa muslimana i velikih poslovnih banaka zapadnih zemalja. Međutim, i pored činjenice da u većini muslimanskih zemalja posluju konvencionalne banke, kako u domaćem, tako i u stranom vlasništvu, rijetko se moglo utvrditi da li islamske banke posreduju između zapadnih finansijskih resursa i potražnje za njima u muslimanskim zemljama. S druge strane, zabrana djelovanja konvencionalnih finansijskih institucija u islamskim zemljama, ovakvu potražnju i ne podrazumijeva.

Globalni procesi i integracija finansijskih tržišta povećavaju rizike, ali i onemogućavaju adekvatnije upravljanje istim. Ponovna regulacija finansijskih tržišta i bankarskog poslovanja nakon globalne finansijske krize omogućila je prostor IFI-jima da se adekvatnije pozicioniraju, jer su u vremenu pretkrizne liberalizacije teško mogle pratiti konvencionalne finansijske institucije i njihovu utrku za novim tržištima i profitima. No ipak, islamske finansijske institucije trebaju unaprijediti infrastrukturu za implementaciju njima odgovarajućih mjera, kontrola i načina upravljanja rizicima i snažnije finansiraju ekonomski razvoj muslimanskih zemalja i muslimanske zajednice na globalnom nivou.

Islamski finansijski posrednici trebaju uvesti odgovarajuće upravljanje rizicima ne samo što se tiče njihovog vlastitog portfolija, nego trebaju ponuditi inovativne usluge upravljanja rizicima svojim klijentima. Ono što je svakako izazov jeste kako finansijske instrumente poput derivata uskladiti sa šerijatom, s obzirom na prisutnost tzv. gharar-a u njihovoj primjeni, zatim intenzivirati primjenjivost Takaful-a u osiguranju finansijskih rizika, te unaprijediti metode finansijskog inženjeringa u razvoju sintetičkih derivata i vanbilansnih instrumenata.

Važno je naglasiti da islamsko finansijsko poslovanje kao cjelina mora implementirati instrumente koji bi važili jedinstveno na svim tržištima gdje islamske finansije imaju svoju primjenu. Ukoliko svaka islamska banka ima svoj vlastiti vjerski odbor koji ispituje i ocjenjuje svaki novi proizvod bez saradnje sa drugim bankama, širenje utjecaja ovih finansijskih institucija u globalnim okvirima će biti nemoguće. Organizacija Islamske Kooperacije (Organisation of Islamic Cooperation – OIC) bi mogla pokrenuti formiranje svojevrstne nadzorne i revizorske institucije koja bi imala nadležnosti u svim ili bar u najvećem broju zemalja u kojima islamske finansije imaju svoju primjenu. To bi olakšalo uvođenje finansijskih inovacija i njihovu primjenu na širem području, što bi i sam put ka značajnijem globalnom učešću IFI-ja učinilo lakšim.

S obzirom na vrijednosti imovine velikih islamskih banaka jasno je da za snažniji globalni utjecaj udruživanja u veće islamske finansijske konglomerate, kako bi se iskoristile prednosti ekonomije obima, povećala efikasnost i smanjili troškovi, može biti jedno od rješenja.

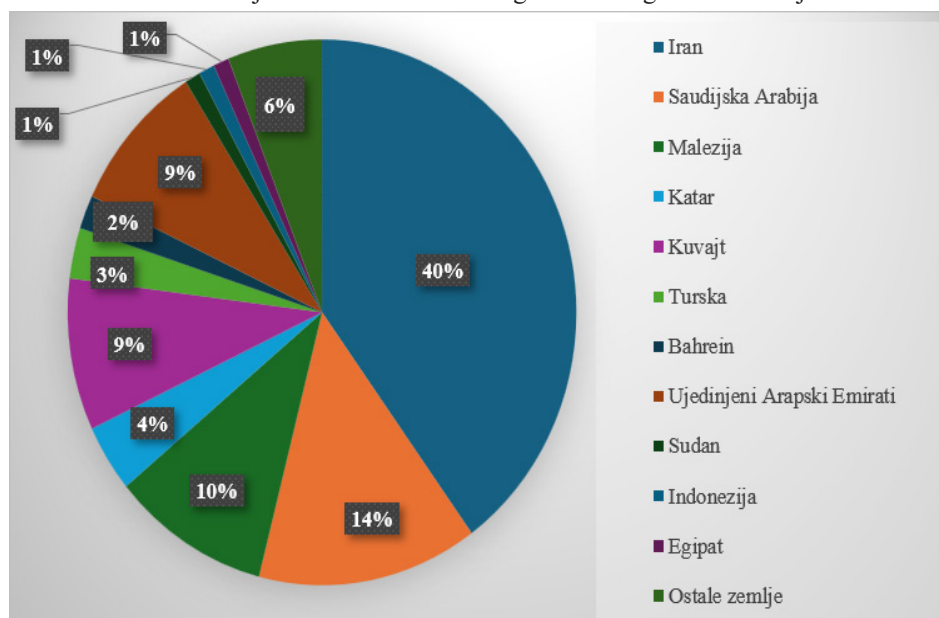
Tabela 1. Islamske finansijske institucije po sektorima i regijama, 2022.

(u milijardama američkih dolara)

Regija	Islamske banke	Sukuk	Islamski fondovi	Takaful	Ukupno	Udjel (%)
Perzijski zaljev	1.342,90	356,60	24,10	16,70	1.740,40	53,60%
Jugoistočna Azija	307,20	411,40	32,80	6,00	757,40	23,30%
Bliski istok i Južna Azija	478,30	57,80	62,90	5,90	604,90	18,60%
Afrika	49,6	2,90	1,90	0,80	55,20	1,70%
Ostalo	71,2	1,00	14,90	0,60	87,70	2,70%
Ukupno	2.249,20	829,70	136,60	30,00	3.245,50	100,00%
Udjel (%)	69,30%	25,60%	4,20%	0,90%	100,00%	

Izvor: Islamic Financial Services Industry Stability Report 2023, str. 11

Slika 2. Prosječna struktura islamskog bankarskog sektora u svijetu



Izvor: Amin J., Bankruptcy and Sustainability: A Conceptual Review on Islamic Banking Industry, 2015.

Islamski bankarski sektor još uvijek predstavlja relativno mali, ali rastući segment globalnog bankarskog sektora. Iako predstavlja značajan dio islamske industrije finansijskih usluga, njegov ukupni udjel u globalnoj bankarskoj aktivnosti je i dalje ipak ispod 5%.

ZAKLJUČAK

Globalizacija i njeni procesi su posljednjih decenija doprinijeli konvergenciji, te integraciji svijeta po mnogim aspektima, uključujući i onaj koji se tiče finansijskog sistema i njegovih ključnih elemenata. Intenzivan napredak u tehnologiji, brojne inovacije, liberalizacija i deregulacija omogućili su niz pogodnosti za brojne finansijske institucije da svoje poslovanje prošire van nacionalnih okvira. Takvi procesi su polučili prilike i za islamske finansijske institucije, ali i otvorili brojna pitanja i detektirali mnoge izazove za IFI-je koje iste moraju savladati kako bi postale prepoznatljiviji posrednici na globalnom tržištu na kojem primat imaju veće, iskusnije, snažnije i društvenom odgovornošću manje opterećene konvencionalne finansijske institucije. U ovom radu se pokazalo da je za IFI-je važno da prvenstveno ojačaju svoju poziciju u nacionalnim okvirima, zatim da se radi na okrupnjavanju IFI-ja s obzirom na njihov relativno mali kapacitet u odnosu na velike konvencionalne finansijske institucije, da dođe do snažnije usklađenosti zakona, šerijatskih propisa, regulatornog okvira isl. u zemljama u kojima islamske finansije imaju svoju primjenu, te da se uz podršku međunarodnih islamskih organizacija podrži njihov intenzivan prodor na globalno tržište. Takav globalni scenario treba usmjeriti prevashodno na predstavljanje IFI-ja kao stabilnijih i otpornijih posrednika na finansijske krize i nestabilnosti zbog etičkog pristupa i razvojne orijentiranosti njihovih poslovnih strategija. Kako su konvencionalne finansijske institucije prevashodno fokusirane na vlastitu profitabilnost, a ne na opće društveno blagostanje i održivi ekonomski razvoj, iste su koristeći pogodnosti globalizacije mnogim zemljama svijeta uzrokovale finansijske i ekonomske probleme sa teškim posljedicama i dugotrajnijim oporavkom. Potreba za pravednijim odnosom partnera, kako u podjeli profita, resursa, rizika, te posljedica eventualnog gubitka sve je prisutnija u svijetu, a IFI-ji takve okolnosti trebaju prepoznati i nametnuti se kao adekvatni finansijski posrednici, čime bi i njihov udjel u ukupnom globalnom sektoru finansijskih institucija imao tendenciju rasta u narednom periodu.

LITERATURA

1. Amin J., Bankruptcy and Sustainability: A Conceptual Review on Islamic Banking Industry, 2015.
2. Dujšin U., Globalizacija, ekonomske integracije i Hrvatska, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 49, 2, 1999.
3. Fukuyama, Francis, Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity, Free Press Paperbacks, 1996.
4. Hadžić F., Efendić V., Analiza uzroka globalne finansijske krize sa aspekta islamske ekonomije i finansija, Globalna ekonomska kriza i bankarski sektor, Ljetni Univerzitet u Tuzli, Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli, 2009.
5. Iqbal Z., Mirakhor A., Uvod u Islamske financije, Teorija i praksa, MATE Zagreb, 2009.
6. Islamic Financial Services Industry Stability Report 2023
7. Kahn, Mohsin, Islamic Interest-Free Banking: A Theoretical Analysis, IRIS Books, Houston, Texas, SAD, 1987.
8. Kraft E., Opasna ovisnost, Banka, no.12, 2008.
9. Milardović A., Globalizacija, Pan Liber, Osijek-Zagreb-Split, 1999.
10. Minsky, Hyman, Inflation, Recession and Economic Policy, Wheatsheaf Books, London, UK, 1982.
11. Rodin, D., Globalizam: nastavak moderne ili nova paradigma, Politička misao, Vol XXXVI, 1999., br. 1
12. Stiglitz J., Money, Credit, and Business Fluctuations, Economic Record, The Economic Society of Australia, 1988.
13. Turek F., Globalizacija i globalna sigurnost, Hrvatska udruga za međunarodne studije, Varaždin, 1999.